

Muşkara'dan Nevşehir'e 290. Yıl

II. ULUSLARARASI NEVŞEHİR TARİH VE KÜLTÜR SEMPOZYUMU

TARİH | KÜLTÜR | ÇEVRE | TURİZM | SAĞLIK | EKONOMİ | İNANÇ | EĞİTİM

BİLDİRİ METİNLERİ

ntks.nevsehir.edu.tr
ntks@nevsehir.edu.tr

“MUŞKARADAN NEVŞEHİR’E”

**II. ULUSLARARASI
NEVŞEHİR TARİH VE KÜLTÜR SEMPOZYUMU
(2-3-4 Mayıs 2016)**

“Tarih | Kültür | Çevre | Turizm | Sağlık | Ekonomi | İnanç | Eğitim”

BİLDİRİ METİNLERİ

**ntks.nevsehir.edu.tr
ntks@nevsehir.edu.tr**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları: 21

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesine aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bir bölümü/bölemleri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğere yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2015 by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. All rights reserved. No part of this book may be printed, Reproduced or distributed by any electronical, optical, machanical or order means without the written permission of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Editör

Prof. Dr. Filiz KILIÇ, Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL

Kapak Düzeni

Taylan Viraca

Tasarım-Dizgi

Arş. Gör. Murat GÜR

ISBN: 978-605-4163-30-4

II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Metinleri

1. Baskı

Aralık, 2016

Basımevi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir

İletişim

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof.Dr. Filiz Kılıç Yerleşkesi

2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 / Nevşehir Tel: 0384 228 10 00

<http://ntks.nevsehir.edu.tr>

NEVŞEHİRLİ ÇELEBİ-ZÂDE MEHMED EFENDİ VE İLMÜ'L-ME'ÂNÎ İSİMLİ ESERİ

Arş. Gör. Ahmet UĞUR
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ahmetugur@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Dil, insanlar arasında etkileşimi sağlayan, duygu ve düşünceleri karşı tarafa aktarmada kullanılan bir araçtır. Tarih boyunca insanoğlu, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarabilme ihtiyacı hissetmiştir. İnsanlar arasındaki bu duygu alışverişi tabii olarak güzel konuşmayı, konuştuğunu anlama ve anlatabilme gayretini de beraberinde getirmiştir.

Anlatılmak istenilen duygu veya düşüncenin güzel ve etkili bir dille ifade edilebilmesi ve mananın en açık bir şekilde ortaya konulabilmesi belâgat ilminin konusunu oluşturmaktadır. Belâgat ilminin doğuşuyla ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Belâgat ilminin ortaya çıkışıyla ilgili en yaygın görüş, Arap edebiyatında edebî tenkit şeklinde başlayıp, İslâmî dönemde de Kur'ân-ı Kerim'i anlama çalışmalarıyla ortaya çıkmış olmasıdır.

Bu bildiriye, belâgat ilmi hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin belâgat ilmiyle ilgili yazdığı Milli Kütüphane, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nu: 50 Damad 639/1'e kayıtlı "Me'ânî" ilmini açıkladığı "İlmü'l-Me'ânî" isimli eseri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Belâgat, Çelebi-zâde Mehmed Efendi, Kur'ân-ı Kerim, me'ânî.

1. GİRİŞ

Belâgat, bir düşünce veya duygunun yerinde ve zamanında manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir (Saraç 2010: 35). İnsanın temel ihtiyaçlarından biri de şüphesiz ki duygu ve düşüncelerini bir başkasına anlatabilmektir. Bu durum, ancak temel şartı, anlamlı sözlere dayanan belâgat ilmiyle mümkün olabilir. Farklı dile sahip milletlerin edebî zevklerinin de farklı olması kaçınılmazdır. Bu farklılık, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan "anlaşılma" biçimini de etkilemiştir.

Belâgat ilminin ortaya çıkışıyla ilgili araştırmacılar arasında birbirinden farklı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar bu ilmi "İnsanın doğuştan sahip olduğu meleke" olarak nitelendirmişlerdir. Kimi araştırmacılar da müslüman âlimlerin

Kur'ân-ı Kerim'i anlayabilmek için birtakım araştırmalar yaptıklarını ve bu araştırmaların sonucunda belâgat ilminin ortaya çıktığını savunmuşlardır.

Her ne kadar belâgat ilmiyle ilgili farklı görüşler savunulsa da genel olarak araştırmacılar belâgat ilmini me'ânî, beyân ve bedî olmak üzere üç ana bölüme ayırmışlardır. Genel olarak belâgat kitaplarının Me'ânî bölümünde, sözün yerinde kullanılması ve cümle ile ilgili konular, beyân bölümünde, anlamın ifade yollarının değişik biçimlerde ifade edilmesi, bedî bölümünde ise sözü, ses ve anlam yönünden süsleyen edebî sanatlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Me'ânî ilmi, belâgat konusunda ilk Türkçe kitaplar yazılincaya kadar genellikle *Miftâhü'l-'ulûm*, *Telhîsü'l-Miftâh*, *Mutavvel*, *Muhtasarü'l-me'ânî* gibi Arapça kitaplardan ve Arapça örnekler üzerinden Türkçe'ye uygulanmıştır (Uzun 2003: 206). Arapça'dan yapılan bu tercümelemlerle birlikte Türk edebiyatında da önem kazanmaya başlamış ve bu doğrultuda eserler verilmiştir.

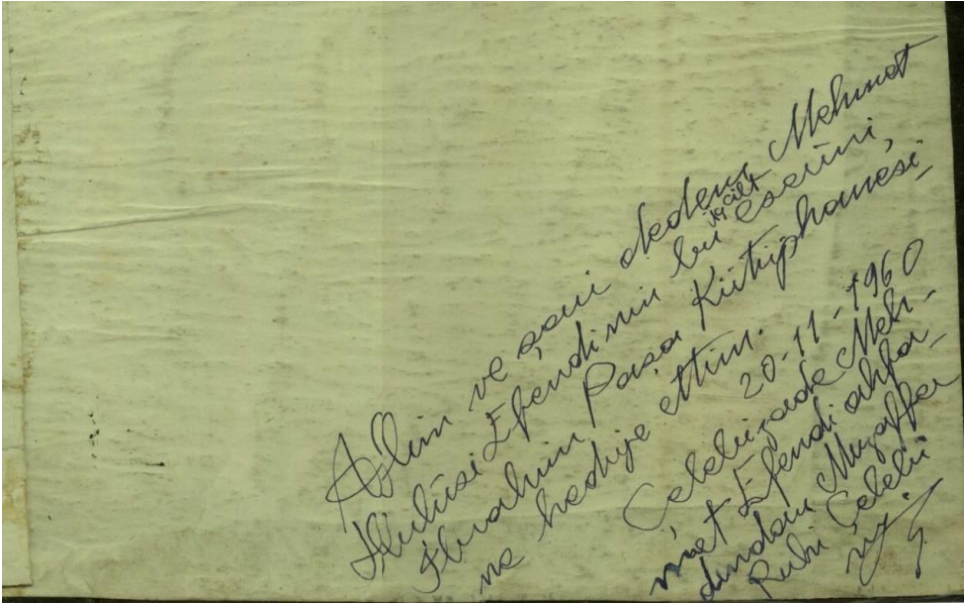
ÇELEBİ-ZÂDE MEHMED EFENDİ HAYATI-ESERLERİ

Kaynaklarda Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak yazar, kendi yazmış olduğu *İlmü'l-Me'ânî* isimli eserinin giriş kısmında niçin böyle bir eser meydana getirdiğine dair okuyucuya bilgiler vermiştir.

Eserin hemen başında “Âlim ve sâmi dedem Mehmed Hulûsî Efendi'nin bu üç cilt eserini İbrahim Paşa Kütüphanesi'ne hediye ettim. 20.11.1960. Çelebi-zâde Mehmed Efendi ahfâdından Rûhî Çelebi” yazısı ve imzası vardır. Bu kısımda eserin 3 cilt üzerine tertip edildiği belirtilse de Milli Kütüphanedeki kayda göre eser 4 cilttir.

Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin eğitimiyle ilgili olarak eserin ‘Arz-ı İ'tizâr’ başlığı altında verdiği bilgilerden hareketle, medrese eğitimi aldığını ve büyük âlimlerin belâgatla ilgili olarak yazdığı eserlerini okuduğunu anlıyoruz. Ayrıca Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsça kelimeleri vezinlerine uygun bir şekilde hata yapmadan yazmasından anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmayan yazarın 3 eseri vardır. Bu eserler: *Memû'au't-Tasâ'ut*, *İlmü'l-Me'ânî* ve *Mecmû'au'l-Fevâ'id*'dir.

2. İLMÜ'L-ME'ÂNÎ HAKKINDA

2.1. Biçim Özellikleri

İncelememize konu olan Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin İlmü'l-Me'ânî isimli eseri dört ciltten oluşmaktadır. Her bir cildinde ayrı ayrı belâgat ilminin bölümlerinden olan “Me'ânî”, “Beyân” ve “Bedî” hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin bütün ciltleri Milli Kütüphane, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda Nu: 50 Damad 639'da kayıtlıdır.

Eser, 432 varak olup 230-178 mm dış, 158-124 mm iç ölçülerindedir. Satır sayısı 24 olmakla birlikte der-kenarlarında da eklemeler bulunmaktadır. Siyah bez kaplı mukavva ciltten oluşan eser rika hatla yazılmıştır.

Genel olarak esere baktığımızda: ‘Arz-ı İ'tizâr, Hutbe-i kitâb, ‘İlm-i Belâgat, Belâgatün beyânı, Fesâhatün beyânı, ‘İlm-i Me'ânî, Müsned, Hâtîme, Müsnedün-ileyh ve Hâtîme başlıklarından oluşmaktadır. Her bir başlık kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştır. Ancak bu bölümlerde bulunan başlıklar eser içerisinde ayrı ayrı belirtilmemiştir.

2.2. Muhtevâ Özellikleri

Eserde sayfa numaralarının belirtildiği ve genel başlıkların yazılı olduğu bir fihristle birlikte, konu başlıklarıyla beraber küçük başlıkların da yer aldığı ayrıntılı bir fihrist daha bulunmaktadır.

Eser, “Arz-ı ‘Î’tizâr” başlığı ile başlamaktadır. Bu bölümde Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi’nin belâgat tarzında bir eser meydana getirmesinde etken olan durumlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi’nin öğrenciliği zamanında me’ânî, beyân ve bedî’ hakkında Allâme Dımışkî’nin *Telhîs-i Miftâh*’ını, yine aynı zamanda yazılan Taftazânî’nin *Muhtasar* adındaki şerhini, aruz ilminde Fâzıl Endülüsi’nin *Risâle-i Dil-güşâ*’sını okuduğunu biliyoruz. Çelebi-zâde Mehmed Efendi, bu kitapları okurken aldığı notlardan hareketle eserini meydana getirdiğini söylemektedir. Bu kısımda ayrıca eserin yazılmasında örnek alınan kitabın Taftazânî’nin *Muhtasar*’ı olduğu ve bu eserin üslûbına bağlı kalındığı da belirtilmektedir. Eserin adıyla ilgi olarak ise “Mürşidü’t-Tâlibîn” adlandırması yapılmıştır. Ancak kütüphane kayıtlarında eserin diğer ciltleri için de kullanılan isimlendirme “İlmü’l-Me’ânî”dir.

Arz-ı ‘Î’tizâr başlığı altında lisân-ı Türkî, lisân-ı Osmânî, lisân-ı Arabî hakkında genel bilgiler verilip değerlendirmelerde bulunulmuştur. Lisân-ı Osmânî’nin sadece Türkçe’den değil, Türkistan sahralarından, Arap çöllerinden, İnan badiyelerinden, Rum çemenzarlarından, ecnebî olan Avrupa ova ve sahillerinden beslenen bir dil olduğu üzerinde durulmuştur. Yazar, böylesine geniş bir coğrafyaya hitap eden bir dilin belâgatının de hitap ettiği kesimlerce önemli olacağını belirtmiştir. Ayrıca Çelebi-zâde Mehmed Efendi eserinin bu kısmında, lisân-ı Arabî ve lisân-ı Farsî ile yazılan belâgat kitaplarının hataya düştüğü durumları engellemek amacıyla ‘İlm-i Me’ânî, ‘İlm-i Beyân’ ve ‘İlm-i Bedî’ adıyla bir eser meydana getirdiğinden bahsetmiştir. Bu durum, yani -lisân-ı Arabî ve lisân-ı Farsî ile yazılan belâgat kitaplarının hataya düşebileceği durumu- şüphesiz ki yazarın eserini meydana getirmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Yazar, eserinin başında üdebâ sınıfından olan mütercimlerin tercüme yaparken aslı Türkçe olan bazı kelimeleri kullanmadıklarını ifade etmiştir. Bu kelimeler: “od”/“âteş”, “tamud”/“cehennem”, “süci”/“şarâb”tır. Yazarın belirttiğine göre bazı mütercimlere göre bu kelimelerin kullanımı fesâhate engel teşkil etmektedir. Çelebi-zâde Mehmed Efendi, bu durumun fesâhate engel olmayacağına inanmış ve kelimelerin Arapça kullanımlarının anlaşılmayı güçleştireceğini savunarak eserini Türkçe yazdığını belirtmiştir: *Kamu bunca elfâz Türkî’de vardur ki bir zemândan ve me’nûsetü’l-isti’ mâl olmadugundan üdebâ terk itmişdür. Bunlar ile dahı olınsa Türkçe’nün fesâhati mâni’ olamaz. Lâkin bu elfâzun şimdi fehmi herkes için nasib olmadugundan bunların lisân-ı*

'Osmânî'de isti'mâli mehcûr düşmiş olduğundan tercememizde biz terk itdük (İlmü'l-Me'ânî 6B).

Yazar, eserini tercüme etmeye cesaret göstermesini: *Her ne kadar erbâb-ı 'ilm 'inde feth-i dehân-ı iktidâr ile bir harf istikâmet-i tekellümüne kudret-yâb olamadugum zâhir ü âşikâr olsa da bâlâda ma'rûz-ı i'tizârımun ashâb-ı iktidâr 'inde karîn-i kabûline tayanarak hasbe't-tâkatü eylemek fenn-i me'âniden ve kelâm-ı fuzalâdan tafsîl ü halâsın sûretiyle tercemeye cür'et idilmişdür* (İlmü'l-Me'ânî 7A). diyerek belirtir.

Bu kısımda ayrıca tercümeyle ilgili önemli bilgiler de verilir. Tercümenin tanımı yapıldıktan sonra, mütercem-i anh, mütercem-i ileyh, mütercim gibi tercümeyle ilgili kavramlar da üzerinde durulan konulardır. Yazar bu kısımda tercümenin 3 kısma ayrıldığını ve bunların aynen yapılan, ilave ile yapılan, değiştirilerek yapılan tercüme olduğunu belirtir. Ayrıca burada, bir mütercimde bulunması gereken özellikler hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmektedir: *Binâ'en 'aleyh mütercimlik vazîfesini îfâ idecek zâtun bir lisândan lisân-ı âhire nakl idecegi lugatün her iki lisânun kavâ'id ü şîvelerini bilmesi şart-ı a'zam rûkn-i elzemdür. Meselâ 'Arabca te'lîf idilmiş bir kitâb lisân-ı Türkî'ye nakl ü terceme itmekte yalnız kavâ'id ve lugat-i 'Arabîyye'yi [7b] bilmek kâfi olmayup lisân-ı Türkî veyâ lisân-ı 'Osmânî'nün 'asrında şöhret-gîr ve müsta'amel kavâ'id ü şîvesini dahı lâyıkı vech ile bilmek iktizâ ider* (İlmü'l-Me'ânî 7B).

Tercüme hakkında bilgi veren yazar, bu işin öyle kolay bir iş olmadığını belirtir ve kendisini mütercim diye adlandıranların birçoğunun bu işe kolay gözüyle bakmalarını eleştirir. Yazarın kendisi de bu eleştirilere maruz kalmıştır: *Ba'zıları ise şu zikr olunan husûsâtдан mahrûm olduğum hâlde güstâhâne bir cesâret ile tercemede bulunduğumu söyler* (İlmü'l-Me'ânî 7B). ifadeleri bu durumu gösterir. Yazar, -eserini oluştururken Dîmişkî ve Taftazânî gibi önemli şahsiyetlerin eserlerini göz önüne aldığından- bu düşünceye sahip üdebânın sözlerine aldırış etmediğini de ayrıca belirtir.

Eserde, “Arz-ı İ'tizâr”dan hemen sonra “Terceme-i Muhtasar-Mürşidü't-Tâlibîn” başlığı gelmektedir. Burada besmele, hamdele, salavat ve ta'rîf-i âl bulunmaktadır.

Eserin birçok belâgat kitabından ayrılan yönü, fihrist bölümünden de anlaşılacağı üzere belâgat hakkında geniş bilgileri barındırmasıdır. Eserde, hakkında bilgi verilecek konuyla ilgili kısa bir tanım yapıldıktan sonra Taftazânî'nin *Muhtasar*, Dîmişkî'nin *Telhîs-i Miftâh* isimli eserlerinde geçen tanımlar da verilmiştir. Eserde, her ne kadar

Taftazânî ve Dımışkî'nin belâgat hakkındaki görüşleri üzerinde durulsa da -özellikle fesâhat hakkındaki görüşleriyle-Sekkâkî'nin düşüncelerine de yer verilmiştir: *Zîrâ 'ilmu'llâh ve melâyike vuzûhi ile erbâb-ı selikanun 'ilmlerine 'ilm-i me'ânî tesmiye kılınmaz. Sâhib-i Miftâh Yûsuf-ı Sekkâkî didügi [8b] şu ta'rîfde terâkîb ile murâd terâkîb-i bülegâdur. Yoksa bülegânun gayrısından sudûr iden terâkîb degüldür* (İlmü'l-Me'ânî 8B).

Eserde, “İlm-i Belâgat” başlığı altında: Belâgat, Fesâhat, Tenâfûr-i hurûf, Za'f-ı te'lîf, Tenâfûr-i kelimât, Ta'kîd-i kelâm, Ta'kîd-i intikâl, Kesret-i tekrâr, Makûlât-ı 'aşere, Tetâbu'-ı izâfât ve Ta'kîd-i ma'nevî gibi belâgatla ilgili konular hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Bu konular, eserde ayrı başlıklar altında kısa tanımlamalarla yer almıştır: *İlm-i belâgat, fesâhat-i lisâna ri'âyet şartıyla elfâzı muktezâ-yı zâhir ile icâb-ı hâle mutâbık kılarak ma'nâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelifê ile îrâd ve tenâsüb-i kelimât ile kable mülâyim olan kelâmâtı terkîb iderek usûl ü kavâ'idini hâvî ma'lûmâta belâgat dinilür* (İlmü'l-Me'ânî 81A).

“Fenn-i Evvel, İlmü'l-Me'ânî” genel başlığı altında, Me'ânî, Tenbîh-i haber, İsnâd-ı haberî, Kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakati, İsnâdun inşâ'î ve ihbârî olması, Mecâz-ı 'aklî ve Hakikat-i aklî gibi konular açıklanmıştır.

Eserin bu kısmıyla diğer belâgat kitapları arasında geneli itibariyle pek bir fark bulunmamaktadır. Eserde, “Me'ânî” ilmi 8 kısma ayrılmıştır. Bunlar: Ahvâl-i isnâd-ı haber (Haber cümlesi), Ahvâl-i müsnedün ileyh (Özne), Ahvâl-i müsned (Yüklem), Ahvâl-i müte'allıkât-ı fi'l (Fiil cümlesi), Kasr (Kısaltma), İnşâ (Emir) ve Fasl u Vasl (Bağlama ve ayırma)'dır. Diğer belâgat kitaplarında (Mehmet Rif'ât'in *Mecâmi'ü'l-Edeb*, Ahmed Hamdi'nin *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, Rusçuklu Mehmed Hayri'nin *Belâgat* gibi) İcâz (Anlamlı söz), İtnâb (Sözün uzatılması) ve Müsâvât (Eşitlik) da me'ânî ilminin bölümlerinden sayılmıştır. Ancak Çelebi-zâde Mehmed Efendi eserinde bu konu başlıklarını genel başlık olarak değerlendirmiştir.

“Bâb-ı sâni, Müsnedün İleyhün Beyânî” kısmında, müsnedün ileyh ve müsned hakkında ayrıntılı bilgiler alt konu başlıklarına ayrılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu konu başlıkları “fi'l-i evvel”, “fi'l-i sâni” ya da “birinci hâl”, “ikinci hâl” şeklinde verilmiştir.

3. SONUÇ

Belâgat ilmiyle ilgili çalışmalar genellikle Arapça ve Farsça kaynakların Türkçeye tercüme edilmesiyle oluşturulmuş ve ilgili örnekler de yine çoğunlukla Arapça ve Farsça şiirlerden/metinlerden seçilmiştir.

Nevşehirli Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin "İlmü'l-Me'ânî" isimli eseri de - yazarın da belirttiği gibi- Taftazânî'nin *Muhtasar*'ının ve Dımişkî'nin *Telhîs-i Miftâh*'ının yazar tarafından yorumlanmasıyla bir araya getirilmiş bir eserdir.

Eserde konuyla ilgili tanımlamalar yapılırken seçilen örneklerin Türkçe olması esere büyük önem kazandırmıştır. Bazı mütercimlerce Arapça ve Farsça kelime kullanmanın tercümenin kalitesini artıracakını düşünmesine karşın yazar, Türkçe yazmanın mütercimliğine zarar vermeyeceğini belirtmiştir.

Konuyla ilgili çalışmaların eksikliği düşünüldüğünde, belâgatla ilgili yapılacak olan çalışmaların konuya açıklık getireceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kanar, Mehmet (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü 1-2 Cilt*. İstanbul: Say Yay.

Kanar, Mehmet (2010). *Osmanlı Türkçesi yazım kılavuzu*. İstanbul: Say Yay.

Kılıç, Atabey (2007). *Ahmed Hamdî-Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin)*.
Kayseri: Laçın Yay.

Saraç, M. A. Yekta (2010). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. Ankara: Gökkuşbu Yay.

Uzun, Mustafa (2003). "Meânî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet
Vakfı Yay. 206-207.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusarkiyat/article/view/1023022050/1023020651>

[erişim tarihi: 10.05. 2016].

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi34_pdf/1dil_edebiyat/adalarsubasi_derya.p

[df](#) [erişim tarihi: 10.05.2016].

ntks.nevsehir.edu.tr
ntks@nevsehir.edu.tr

isbn: 978-605-4163-30-4

